

V ISKANJU OBJEKTIVNOSTI V SOCIALNOPEDAGOŠKEM RAZISKOVANJU

21

IN SEARCH OF OBJECTIVITY IN RESEARCH
PERFORMED IN THE FIELD OF SOCIAL PEDAGOGY

Urban Kordeš, *dr. fil.*

*Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva pl. 16, 1000 Ljubljana
urban.kordes@guest.arnes.si*

Andreja Gimpelj, *univ. dipl. soc. ped.*

andreja.gimpelj@gmail.com

Karin Bojc, *uni. dipl. org. dela.*

karinbojc@gmail.com

POVZETEK

V članku je predstavljena je raziskava drugega reda (raziskava raziskovalnega postopka), katere glavni namen je bil odgovoriti na raziskovalni vprašanji o A) učinkovitosti različnih pristopov k kvalitativni analizi in B) o udeleženiosti pri kvalitativnem socialnopedagoškem raziskovanju.

Na podlagi analize štirih skupin raziskovalcev, ki so analizirali isto besedilo, smo primerjali različne načine analize teksta oziroma različne pristope k iskanju utemeljene teorije (uporabili smo tri različne metode kvalitativne analize). V drugem delu ob predstavitvi refleksije konkretnega skupinskega raziskovalnega procesa razmišljamo o udeleženiosti

v kvalitativnem raziskovanju in njenih posledicah na konstrukcijo utemeljene teorije.

KLJUČNE BESEDE: *raziskava drugega reda, kvalitativna metodologija, veljavnost, udeleženos, analiza vsebine.*

ABSTRACT

The following paper presents a second-order inquiry (an investigation of research procedures), the main purpose of which was to answer questions about A) the effectiveness of different approaches to qualitative research and B) participation in qualitative research conducted in the field of social pedagogy.

The authors have taken four groups of researchers, which analysed the same text, to compare various methods of text analysis and different approaches to devising a well-founded theory (by employing three distinct qualitative methods). In addition to a reflection on the research procedures in question, the second part of this paper considers the participation within qualitative research and its effects on the construction of a plausible theory.

KEYWORDS: *second-order inquiry, qualitative methodology, validity, participation, content analysis.*

UVOD

V članku je poročilo o udeleženem opazovanju raziskovalnega procesa. Gre za študijo drugega reda oziroma študijo študije. S tema izrazoma želimo povedati, da se v članku ne nameravamo osredotočiti na rezultate raziskave (ki so bili v našem primeru utemeljene teorije o življenju brezdomca), ampak bi predvsem radi reflektirali sam proces (skupinskega) raziskovanja, katerega del smo bili.

Pri naši refleksiji so nas zanimala vprašanja, ki jih lahko razvrstimo na metodološko-etično os, skoraj vse pa zaznamuje

spraševanje o udeležnosti pri kvalitativnem socialnopedagoškem raziskovanju. Razmislek, ki sledi, zato poleg poročila o poteku raziskave vključuje tudi osebna poročila avtorjev o doživljanju skupinskega raziskovalnega procesa in razmisleke, ki jih takšna perspektiva poraja.

RAZISKOVALNI NAČRT, RAZISKOVALNA VPRAŠANJA IN PRIČAKOVANJA

Vsebino in izvedbo predstavljene raziskave je bistveno zaznamoval njen okvir. Večji del je bil izveden v okviru pedagoškega procesa. Kot rečeno, pa so nas pri raziskavi zanimala predvsem metodološka vprašanja (oz. vprašanja drugega reda). Lahko bi rekli, da je raziskava metodološka študija primera (ali študija primera, kjer kot primer služi študija primera). Konkreten kvalitativen raziskovalni proces in njegove rezultate smo uporabili kot neke vrste raziskovalni objekt, ki smo ga analizirali z vidika dveh tematskih področij. Seveda je bilo precej napora vloženega v konkretno raziskovalno delo, kljub temu pa so najbolj zanimive ugotovitve ravno te, do katerih smo prišli po temeljiti primerjalni analizi in refleksiji.¹ Gre za sklope raziskovalnih vprašanj, ki so se skozi potek raziskave (in poznejše analize) hermenevitično prilagajala skupinski dinamiki oziroma ‚živim‘ temam, ki jih le ta porajala:

1. *Primerjava med različnimi načini analize teksta oziroma različnimi pristopi k iskanju utemeljene teorije.*² Uporabljene so bile tri metode kodiranja. Zanimalo nas je, kako se med seboj razlikujejo rezultati različnih pristopov k analizi istega besedila. Kakšna je razlika med metodami? Je standardni proces analize besedila po Glaserju in Straussu (1967) bistveno natančnejši od bolj preprostih (in zato hitrejših) metod analize vsebine, kjer določimo samo kategorije najvišjega reda? Zanimalo nas

¹ Na tem mestu se zahvaljujemo vsem kolegom, ki so sodelovali pri raziskavi, predvsem pa Tini Lužar za njen prispevek k pričujočemu članku.

² V tekstu prevajamo Glaserjevo in Straussovo ‚grounded theory‘ kot utemeljeno teorijo (Glaser in Strauss, 1967).

je tudi, koliko se lahko razlikujejo med seboj različne interpretacije enega (relativno preprostega) besedila.

2. *Razmislek o udeležnosti v kvalitativnem raziskovanju in njenih posledicah na konstrukcijo utemeljene teorije.* Zastavitev raziskovalnega dela nam je omogočila razmislek o tem, koliko, predvsem pa kako smo raziskovalci vplivali na dobljene rezultate. Posledično nas je zanimalo vprašanje splošnosti in veljavnosti takšnih teorij.

Od analize seveda nismo pričakovali dokončnih (in prav tako ne splošnih) odgovorov. Predstavljena raziskava drugega reda je mišljena predvsem kot povabilo k nadaljnjemu dialogu o metodološko-etičnih vprašanjih kvalitativnega socialnopedagoškega raziskovanja.

PODROBNEJŠI OPIS DELA

Poročilo začenjamo s podrobnejšim opisom poteka raziskovalnega postopka. Pri kvalitativnem raziskovanju obstaja več konceptov o tem, kaj so najboljša zagotovila za veljavnost raziskave. Natančen in iskren opis poteka je brez dvoma eno od najboljših zagotovil za možnost intersubjektivnega preverjanja raziskovalčevega dela pa tudi za etičnost raziskovalnega postopka (k tej temi se bomo vrnili ob koncu teksta). Zaradi tega v poročilo poleg faktografskih dejstev vključujemo tudi opise skupinske dinamike.

Naša analiza temelji na skupinsko izvedeni kvalitativni raziskavi, sestavljeni iz štirih študij primera, ki so vse izhajale iz istih podatkov (transkript serije intervjujev). Delo je vključevalo izbor načina dela, izbor teme, prebiranje literature in raziskovanje teorije na izbrano temo, seznanjanje s potekom dela, izbor subjektov, izvedbo razgovorov, analizo razgovorov ter diskusijo in refleksijo o poteku raziskovanja. Glede načina dela se je skupina hitro dogovorila, da bodo raziskavo opravili vsi skupaj, torej skupinsko, in ne vsak zase, na svojo temo.

Pomemben podatek je, da so skupino, ki je izvajala osnovno raziskovalno delo (na podlagi katerega smo izvedli pričujočo

analizo), sestavljali posamezniki z zelo različnimi željami, pogledi in interesi, ki jih je v skupno delo privedlo obiskovanje obveznega predmeta na podiplomskem študiju. Čeprav je šlo za zagnano skupino študentov, je seveda dejstvo, da je bil njihov skupni motiv uspešno opraviti predmet.

TEMA

Tema (življenjska zgodba brezdomca) je bila izbrana s skupinskim konsenzom. Predstavljala je torej področje, ki je še najbolj ponazarjalo skupinski interes: nekatere je zanimala bolj, druge manj, nekaterih pa sploh ne. Faktorji za izbiro teme so bili do neke mere tudi čisto pragmatični (praktično preprost dostop do brezdomcev, poznavanje teme iz vsakdanjega življenja, možnost stika s strokovnjaki, ne nazadnje pa tudi naklonjenost voditelja skupine do te teme). Večina udeležencev je imela predhodne izkušnje z izbrano temo: kot strokovni delavci, kot študenti socialne pedagogike ipd.

NAČIN DELA

Prvotna ideja je bila, da bi raziskavo usmerili z nekaj raziskovalnimi vprašanji. Skupina se je odločila za naslednja: ali je brezdomstvo odločitev posameznika ali pa je v to pahnjeno, kakšne so strategije pridobivanja denarja ter kakšna je njegova socialna mreža. Študij literature, predvsem pa predavanje in pogovor s strokovnjakoma s tega področja (Bojan Dekleva in Špela Razpotnik) so pokazali, da izbrana začetna vprašanja bolj kažejo na naše predsodke o brezdomstvu kot na resnično pomembne teme z raziskovalnega področja. Zaradi tega smo se odločili, da bomo z brezdomci izvedli odprte pogovore, uporabili bomo t. i. narativne intervjuje z elementi fenomenoloških dialogov (tj. takšnih, ki se usmerjajo na raziskovanje izkustva sogovornika).

Čeprav smo se odločili postaviti naše predsodke o raziskovalni temi ‚v oklepaj‘, je zanimivo, da je ob zaključni refleksiji celotnega procesa še vedno mnogo udeležencev razmišljalo o brezdomstvu z vidika zgoraj naštetih vprašanj, predvsem z vidika

usojenosti nasproti izbiri. To verjetno kaže, da gre za filtre, skozi katere si konstruiramo svojo realnost in je gola racionalna (propozicionalna) spoznanja ne morejo spremeniti. (Več o tem v okviru drugega raz. vprašanja.)

INTERVJUJI (IN Z NJIMI POVEZANA DILEMA)

Sledilo je spoznavanje življenjske zgodbe brezdomeca v obliki delno (oziroma skoraj nič) strukturiranih intervjujev. Opravila jih je ena izmed študentk, članica raziskovalne skupine. Z brezdomecem je prišla v stik prek Društva za pomoč in samopomoč Kralji ulice.

Ko smo se pripravljali na intervjuje, smo se soočili z vprašanjem, kolikokrat naj se srečamo z intervjuvancem. Hitro je postalo jasno, da samo en pogovor ne bo dovolj. V našem primeru je bil glavni razlog za to odločitev ta, da smo se zavedali, da o življenju brezdomecev ne vemo dovolj, da bi lahko že pri prvem pogovoru poizvedovali o bistvenih temah. Hoteli smo pustiti sogovorniku, da sam odpre teme, ki so zanj žive. Naš načrt je bil, da bomo počasi – glede na potek pogovorov – usmerjali vprašanja v temo, ki bo najbolj živa. Odločili smo se, da bomo izvedli toliko pogovorov, kolikor bo potrebno za izpolnitev pomenskega loka (da se zgodba konča), in seveda ne več, kot bo udobno za sogovornika. Raziskovalka, ki je izvedla intervjuje, je bila tudi sicer v rednem stiku z udeležencem, hkrati pa je redno poročala o svojem doživljanju procesa.³ Po tretjem intervjuju smo ocenili, da je narativni lok končan. Naše surovo gradivo je tako obsegalo tri približno dveurne pogovore, katerih zvočne zapise smo transkribirali.

ŠTIRI ANALIZE ISTEGA GRADIVA

Analizo podatkov so vzporedno opravile štiri skupine – vsaka z drugačno metodo. Dve skupini sta besedilo analizirali po Glaserju in Straussu (1967), tretja skupina z metodo kratkega kodiranja,

³ Druga študentka je opravila nekaj intervjujev še z eno brezdomecko, vendar ji – zaradi velikih problemov z dogovarjanjem o datumih srečanj – do začetka analize ni uspelo zbrati dovolj podatkov.

četrta skupina pa le na podlagi lastnih domnev in izkušenj brez kakršnihkoli posebnih metodoloških smernic (to je bila skupina, ki je vključevala študentko, ki je izvedla intervju). Vse skupine so imele za cilj oblikovanje utemeljene teorije.

Po končani analizi in oblikovanju utemeljenih teorij smo izvedli refleksijo in analizo odnosa skupine, ki je raziskovala, do teme in ljudi, ki so bili vključeni v raziskavo, pa tudi do raziskovalnega postopka samega. Skladno z Glaser-Strausovim (prav tam) motom Stop and memo! smo od prvega srečanja vodili dnevnik raziskave, vsaka od štirih podskupin pa je na koncu oddala poročilo o raziskovalnem postopku in njegovih rezultatih. Skupne analize in refleksije smo zvočno posneli in fotografirali skice utemeljenih teorij. Vse to so bili podatki, ki smo jih avtorji tega članka uporabili za našo analizo. Kot rečeno, smo naš metaraziskovalni postopek razdelili na dva dela. V nadaljevanju so predstavljeni rezultati.

PRVO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE: RAZLIČNE POTI KVALITATIVNE ANALIZE

Železni standard kvalitativnega raziskovanja je seveda kvalitativna analiza besedila, kot sta jo opisala Glaser in Strauss (prav tam). Podroben postopek razgradnje teksta in kodiranja, ki sta ga definirala, se je v zadnjih desetletjih uveljavil kot najbolj metodološko jasno orodje, kar jih premore kvalitativno raziskovanje (Charmaz, 2006). Počasno, vendar rigorozno napredovanje od surovega besedila do abstraktnih kategorij nam zaradi definirane algoritma zagotavlja znanstvenost in nas vsaj nekoliko odreši težke odgovornosti interpretov, kreatorjev. Kljub temu pa se v zadnjem času pojavljajo dvomi o praktičnosti in nujnosti tega, da bi prav pri vsaki analizi teksta morali do podrobnosti slediti predpisanemu postopku. Večkrat se namreč pokaže, da raziskovalci kljub veliki količini truda in časa, vloženega v analizo, ne dobijo ničesar, česar ne bi vedeli že ob preprostem branju oz. poslušanju intervjuja. Po drugi strani je včasih količina tekstovnega materiala tako obsežna (ali pa je na voljo tako malo časa),

da je nujno ubrati bolj pragmatično metodo analize. Zaradi teh in še nekaterih drugih razlogov so v zadnjem času metodološko dopustne tudi alternativne oblike kodiranja oziroma t. i. analize vsebine (Krippendorff, 2004). Podobne postopke najdemo pod imeni grupiranje ali klastiranje (kar pa sta precej obremenjena pojma, saj se oba uporabljata še za več drugih postopkov na več drugih področjih: od umetne inteligence do sociologije). Zaradi nedorečenega imena te vrste kodiranja (ki je razumljivo glede na metodološko svobodo, ki jo dopušča) ga bomo v nadaljevanju imenovali preprosto *hitro kodiranje*.

Pri hitrem kodiranju preskočimo začetne korake klasične kvalitativne analize: namesto da bi najprej določili enote kodiranja, nadaljevali z odprtim kodiranjem in se tako počasi prebili do bolj abstraktnih pojmov (kategorij), začnemo s pripisovanjem kategorij (za katere ocenjujemo, da so pomembne za analizo) ob ustrezne dele teksta. Ta postopek lahko delno izvajamo že celo med intervjujem.

Vprašanje, ki smo si ga zastavili, je torej bilo: koliko se lahko med sabo razlikujejo različne interpretacije enega (relativno preprostega) besedila glede na uporabljeno pot do utemeljene teorije? Je natančno sledenje algoritmu kvalitativne analize teksta zagotovilo za natančnost in objektivnost?

Na ti vprašanji smo poskušali odgovoriti s primerjavo raziskovalnih rezultatov štirih neodvisnih skupin, ki so obdelovale isto besedilo (transkripte intervjujev z brezdomcem) in do konca analize med sabo niso komunicirale o rezultatih.

- Dve skupini sta se držali natančno predpisanega postopka analize teksta po Glaserju in Straussu (1967).
- Ena skupina je ubrala hitrejšo pot analize vsebine, kjer je enotam kodiranja takoj pripisala kategorije najvišjega reda (t. i. hitro kodiranje).
- Zadnja skupina pa je sestavila utemeljeno teorijo brez predhodnega kodiranja besedila (to je bila skupina, ki je vključevala študentko, ki je izvedla intervjuje in je torej najbolj neposredno poznala intervjuvanca) oziroma brez vnaprej določene poti do kategorij.

Poleg razlike med različni pristopi nas je zanimalo tudi, kako se bodo razlikovali fokusi analize. Kako se bodo izbrane kategorije razlikovale med skupinami, kateri odnosi se bodo komu zdeli najpomembnejši?

REZULTATI ANALIZE PRI POSAMEZNIH SKUPINAH

V tem poglavju so predstavljeni rezultati analize štirih skupin. Vse štiri skupine so analizirale transkript serije narativno-fenomenoloških intervjujev z brezdomcem.

Naloga vsake od štirih skupin je bila analiza transkripta vseh pogovorov. Poti analize so bile tri, vse pa naj bi se končale z opisom pomembnih tem (večinoma v obliki kategorij), odnosnim kodiranjem in posledično s poskusom utemeljene teorije. V nadaljevanju so prikazani povzetki rezultatov vseh štirih skupin. Kot rečeno, vsebinski rezultati niso centralnega pomena za to besedilo, zato smo se odločili prikazati samo osnovne podatke, ki so karakterizirali posamezno interpretacijo. V nadaljevanju je za vsako skupino prikazano naslednje:

1. Uporabljena metoda analize.
2. Vsebinski poudarek (fokus), ki je bil po presoji skupine najbolj pomemben (ne pozabimo, da so bili intervjuji skoraj popolnoma nestrukturirani) in okrog katerega so zgradili utemeljeno teorijo.
3. Okvirna struktura oz. povzetek dobljene utemeljene teorije.
4. Za metanivojsko raziskovanje vpliva raziskovalcev na konstrukcijo teorije je bil zanimiv podatek tudi razlogi, ki so ji člani skupine navajali za izbiro določene teme.

Ob koncu smo dodali še grafične prikaze, ki ponazarjajo rezultate odnosnega kodiranja.

Skupina 1

Uporabljena metoda Analiza besedila po Glaserju in Strassu.

Fokus Odnosi z okolico, predvsem odnos do hčere.

Povzetek utemeljene teorije Skupina je razvila tezo, da se intervjuvanec boji razviti globlji odnos z drugimi. To se je po njihovem mnenju kazalo v tem, da odnosov tako s hčerjo kot tudi z drugimi ne spreminja ter jih ohranja takšne, kakršne so. Kategorije, ki so jih dobili, so kazale na faktorje, ki naj bi bili vzroki za strah pred globljimi odnosi.

Zakaj so izbrali ravno to temo? To, da se je skupina osredotočila na preiskovanje odnosov, s poudarkom na odnosu do hčere, so utemeljili z nosečnostjo dveh študentk članic skupine. Tema odnos do hčere pa je bila zanje različna od tem, s katerimi se običajno srečujejo pri delu (droge, nekonstruktivni odnosi v družini ...), in so jo izbrali v veliki meri zato, da bi se izognili stresu, ki ga prinašajo vsakdanje teme.

SLIKA 1: Skica odnosnega kodiranja skupine 1

Skupina 2

Uporabljena metoda Analiza besedila po Glaserju in Strassu.

Fokus Udeležencev odnos do droge.

Povzetek utemeljene teorije Skupina se je odločila za kronološko kodiranje: spremljali so odnos do droge skozi različna obdobja življenja. Stik z drogo naj bi imel za udeleženca dvojni pomen: po eni strani uniči odnose z bližnjimi (intervjuvanec odnose s hčerjo sicer ohranja, vendar pa so ti površinski) in ga tako pripeljejo na cesto, hkrati pa je ravno ta preobrat ključen, saj je omogočil refleksijo, oz. nekoliko realnejši pogled na življenje, ki ga zdaj sogovornik poskuša zastaviti drugače. Odvisnost se tako pokaže kot izredno pomemben element, neposredno povezan z brezdomstvom, obenem pa je tudi vzrok za porušene odnose, manjše socialne mreže in podobno.

Zakaj so izbrali ravno to temo? Člani skupine so menili, da so predstavili točno tisto, kar je pisalo v zapisu razgovora. Po mnenju skupine je odnos do droge tisti aspekt udeleženčevega življenja, ki se navezuje, povezuje (in pojasnjuje) vse druge.

Droge uničijo odnose z bližnjimi.
S hčerko ohrani odnose, a so ti površinski.
Droge ga po tastovem ultimatu pripeljejo na cesto.
— zmanjšuje uživanja opojnih substanc

SLIKA 2: Skica odnosnega kodiranja skupine 2

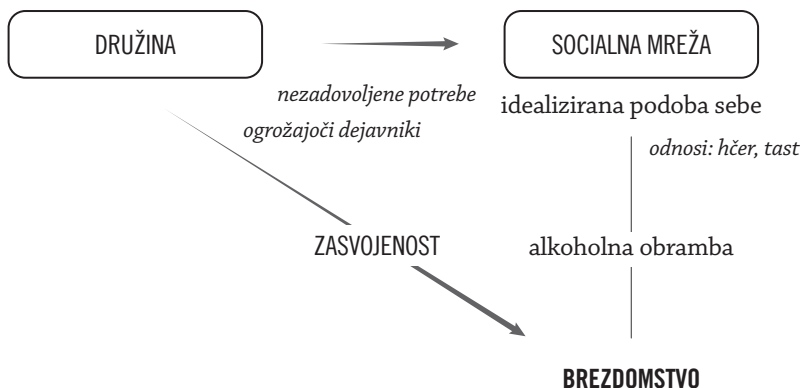
Skupina 3

Uporabljena metoda Hitro kodiranje.

Fokus Droga in alkohol, medosebni odnosi, posameznikova samopodoba.

Povzetek utemeljene teorije Identifikacija vplivov na življenje udeleženca in iskanje povezave.

Zakaj so izbrali ravno to temo? Med vplivi, ki jih je skupina identificirala, so: družinske razmere (ni bilo prostora za njegova čustva) in kulturno-socialni kontekst (služba, družba) ter osebne lastnosti (pozitiven odnos do omamljanja). Odnosno kodiranje se je osredotočilo na dinamiko udeleženceve družinske situacije. Drugi poudarek je skupina posvetila udeležencevi samopodobi: omenili so konflikt med idealizirano percepcijo – kot urejenega človeka, dobrega očeta, sposobnega glasbenika ... – in hkratnim zavedanjem priklenjenosti na metadon. Po eni strani so jim te teme blizu in se z njimi v poklicnem življenju nenehno soočajo, po drugi pa so »sledili temu, kar je povedal intervjuvanec«, in menili, da so se fokusirali na teme, ki se v njegovi zgodbi pogosto pojavljajo.

SLIKA 3: Skica odnosnega kodiranja skupine 3

Skupina 4

Uporabljena metoda Utemeljena teorija brez predhodnega kodiranja besedila.

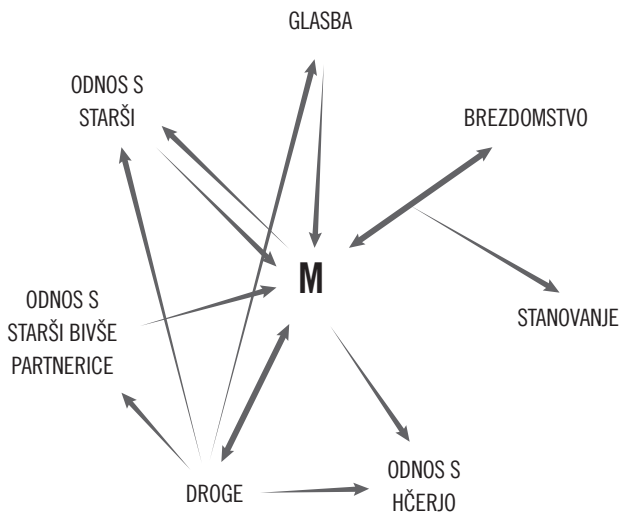
Fokus V utemeljeni teoriji so poskusili zajeti celoto dobljenih informacij – s poudarkom na možnih temeljih krepitev moči intervjuvanca.

Povzetek utemeljene teorije S starši je imel v preteklosti in še vedno ima nekonstruktiven odnos, s hčerjo pa želi imeti zaupnega in konstruktivnega ter v prihodnosti z njo celo živeti. Z bivšim dekletom stikov praktično nima, le najnujnejše v zvezi s hčerjo. Sprva vzajemni in konstruktiven odnos sta nadaljevala v svetu drog, ki je ta odnos pripeljal do razpada. Pomena drog pri tem se zaveda kot tudi vpliva drog na svoje preteklo življenje. Do drog ima kljub temu ambivalenten odnos, saj bi jih še jemal, če ne bi imele toliko nekonstruktivnih posledic.

Zanimanje za glasbo in poslušanje sta poleg hčere dve izmed redkih reči, ki trenutno dajeta njegovemu življenju smisel.

Sam se nima za običajnega brezdomeca in meni, da je drugačen od drugih. Odkar živi v stanovanju, se je njegovo prepričanje o tem, da ni brezdomec, še poglobilo. Da bi obdržal stanovanje, je pripravljen iti tudi prek svojih meja (se zaposliti). Tema brezdomstva je v njegovem življenju sicer ves čas prisotna, a je sam ni posebej izpostavljal (se ne povezuje s preostalimi podtemami). Zato se ga upošteva zgolj kot kontekst, v katerem trenutno poteka njegovo življenje. Tudi v odnosu do sebe izraža ambivalentnost.

Zakaj so izbrali ravno to temo? Skupina se pri izbiri tem ni želela omejevati in je v svojo analizo zaobjela večino pojavljajočih se podtem – sicer so bili glavna tema odnosi, vendar pa je ta nadpomenka zaobjela različne dele odnosov – do staršev, hčere, glasbe, brezdomstva, samega sebe itn. Svojo odločitev so podkrepili z besedami, da so želeli čim bolj zaobjeti življenje tega posameznika ter ga predstaviti in sprejeti takšnega, kot je. Kot so povedali, so ga začutili zelo osebno – so se mu čutili blizu.

SLIKA 4: Skica odnosnega kodiranja skupine 4

KOMENTAR

Teorije, razen morda zadnje, so preproste, nekatere sploh ne vsebujejo pravih odnosnih kodiranj (pri drugi skupini npr. ni razvidnih jasnih vzročno-posledičnih relacij med kategorijami, morda lahko do neke mere razberemo zametke kronološkega kodiranja). Glede na spoznanja, ki sta jih z nami delila (zgoraj omenjena) strokovnjaka za področje brezdomstva, se zdi, da so nekatere ugotovitve strokovno vprašljive. Cilj naše meta-raziskave je primerjav z rezultati in postopki, ne toliko z iskanjem spoznanj o brezdomstvu, zato se osredotočamo na ta del. Naslednje poglavje je namenjeno subjektivnim faktorjem konstrukcije teorije, tukaj pa se osredotočamo na bolj tehnične značilnosti dobljenih teorij in primerjavo med njimi.

Kompleksnost utemeljene teorije

Kot rečeno je večina utemeljenih teorij dokaj preprostih oz. nekompleksnih. Tistim s kompleksnejšo metodo analize je bilo zaradi omejenega časa verjetno težko vključiti v končni rezultat

več podtem (kategorij oziroma propozicij, kot jih imenuje Mesec, 1998). Zanimivi so argumenti skupin za njihov izbor tem: ena skupina je izbrala temo, ki jo pozna iz vsakdanjega dela, druga pa se je prav temu izognila. Kljub temu so teme in ugotovitve prvih treh skupin na moč podobne. Celoten spekter bi lahko postavili na preprosto os: odvisnost–odnosi.

Najbolj kompleksna je teorija, ki jo je oblikovala skupina 4, ki ji ni bilo treba slediti striktnemu postopku kodiranja. Možno je, da je bilo tako zato, ker je bila v tej skupini raziskovalka, ki je imela osebni stik z intervjuvancem in si zaradi tega ni mogla privoščiti prehude trivializacije. Vsekakor teorija četrte skupine najbolj celovito predstavlja življenjsko zgodbo intervjuvanca. Teorija je osredotočena na iskanje možnosti krepitev moči, hkrati pa opredeljuje faktorje tveganja. Kaže nam medsebojno povezano sliko mnogo dejavnikov.

Rezultati primerjave kažejo, da se kompleksnost teoretske slike večja glede na prostost pri kodiranju. Bi lahko sklenili, da svoboda pri kodiranju omogoča bolj človeški pristop? Oziroma da takšna svoboda omogoča bolj netrivialno obravnavo opazovanega pojava?

Morda. Vsekakor pa takšno skrajševanje poti analize večja nevarnost nereflektiranega vnašanja lastnih sodb in stereotipov. Menimo, da je takšno (ne)analiziranje primerno za opisovanje življenjske situacije (saj ohranja bližino primarnemu narativu), ni pa toliko uporabno za prikaz odnosov med kategorijami.

Problem ‚prazne‘ analize

Na tem mestu ni prostora za prikaz celotnega postopka kodiranja prvih dveh skupin. Povejmo samo, da so študenti natančno sledili postopku, kot sta ga opisala Glaser in Strauss (1967). Iz prvih dveh teorij, predvsem pa iz primerjave utemeljitev, ki so jih podali študenti pred analizo in po njej, lahko vidimo, da rezultati preciznega kodiranja niso izboljšali razumevanja teme. Prvi dve skupini sta po natančnem branju besedila vedeli približno toliko kot po podrobno izvedeni analizi.

Prva skupina je strahu pred odnosi slutila že pred kodiranjem, druga skupina pa je svojo teorijo o vplivu drog na življenje

intervjuvanca skovala dokaj neodvisno od rezultatov analize. Zdi se, da pomanjkanje novih uvidov ni le posledica vajeniških korakov na področju kvalitativne analize, ampak da je takšna situacija pogosta tudi pri izurjenih raziskovalcih – velikokrat namreč natančno kodiramo samo zato, da bi ustvarili vtis znanstvenosti (objektivnosti), čeprav so dobljeni rezultati pričakovani in nismo s kodiranjem pridobili nobenega novega uvida.

Iz zgornje ugotovitve ne bi želeli prehitro sklepati o neuporabnosti klasične metode. Nasprotno: rezultati kažejo predvsem na to, da je prava kvalitativna analiza dolgotrajen postopek, ki mora vključevati sekvenčnost (oziroma hermenevtično približevanje k stabilnim rešitvam), predvsem pa strast raziskovalca po tem, da bi odkril v besedilu kaj novega. Pomanjkanje časa (dva meseca, kolikor so jih imeli podiplomski študenti na voljo za analizo) in pomanjkanje globokega zanimanja za temo sta gotovo faktorja, ki bi ju morali eliminirati, če bi želeli dobiti veljaven in zanesljiv znanstveni vpogled v raziskovano temo. Poleg tega pa imajo celo površna in prazna kodiranja smisel: vsaj delno se z njimi zavarujemo pred prehudim manipuliranjem z obdelovanim besedilom, saj temeljito izvedena analiza zagotavlja utemeljevanje vseh korakov s kodami nižjih redov.

Seveda pa naš mali poskus kaže tudi na potencial krajših oblik kodiranja. Kodiranje, ki ga deloma izvedemo že med intervjujem (zapisovanje idej za kategorije kar med pogovorom) ali pa analiza, kjer sklopom takoj dodeljemo besedila kategorije najvišjega reda, sta možnosti, ki imata svojo raziskovalno vrednost. Pri analizi vsebine sta lahko bistven pripomoček, verjetno pa je v takšnih primerih potrebna triangulacija še s kakšnim dodatnim poskusom razumevanja vsebine besedila.

Še boljši in pomembnejši način, kako zagotoviti veljavnost analize, je natančen in temeljit opis kolaborativnega (ali individualnega) procesa razmišljanja o proučevanem pojavu. S tem seveda ne naredimo raziskave nič bolj objektivne, zagotovimo pa to, da postanejo naši vplivi transparentni – kar je tako ali tako verjetno največ, na kar lahko v raziskovanju netrivialnih, živih pojavov upamo. Tej temi se bomo podrobneje posvetili v nadaljevanju.

Ugotovimo lahko, da so svobodnejše oblike interpretacije in abstrakcije besedila možne in dopustne, vendar se je treba zavedati, da so metodološko še zahtevnejše – od raziskovalca zahtevajo večjo iskrenost ter jasen in reflektiran opis postopka, ki je pripeljal do končnega rezultata. V splošnem bi lahko priporočili klasično Glaser-Straussovo analizo za primere, ko želimo čim bolj abstrahirati raziskovano situacijo (ko nas zanima čim bolj preprosta odnosna zveza med kategorijami), svobodnejše oblike kodiranja pa v primerih, ko želimo ohraniti kompleksnost raziskovane zgodbe.

Medkodirno zagotavljanje zanesljivosti?

Mnogo avtorjev (na primer Neuendorf, 2002) navaja kot enega od glavnih ukrepov za preverjanje zanesljivosti kvalitativne analize t. i. medkodirno (intercoder) preverjanje. Z večkratno analizo (kolikor toliko neodvisnih) raziskovalcev naj bi bilo mogoče izboljšati zanesljivost analitičnega postopka.

Z vidika predstavljenega primera lahko ugotovimo dvoje:

- Prav gotovo je bogastvo zornih kotov pripomoglo k razumevanju (zavesti o) kompleksnosti raziskovane teme. Različni raziskovalci so prispevali posebne poglede.
- Kljub temu pa imamo vtis, da avtorji, ki priporočajo medkodirno preverjanje, nimajo v mislih zgolj bogatenja pogledov, ampak – v večji meri – intersubjektivno preverjanje resničnosti interpretacij. Zdi se, da ideja o objektivizaciji raziskave izvira iz zgodnjega obdobja razvoja kvalitativnih raziskav, ko smo se pri kriterijih za veljavnost in zanesljivost še zgledovali pri kvantitativnem raziskovanju. Z vidika interpretacijske paradigme, na kateri naj bi kvalitativno raziskovanje slonelo, večinski pogled ni nujno boljši: če po ponovnem preverjanju utemeljenosti še vedno ostane več različnih interpretacij, je treba ohraniti vse. V tem primeru večinsko mnenje namreč ni nujno boljše ali bolj resnično. (Prav lahko bi na primer večinska interpretacija kazala na ustaljen stereotip.)

DRUGO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE: UDELEŽENOST PRI KONSTRUKCIJI TEORIJE

Predrazumevanje in na njem sloneča pričakovanja, iz katerih smo izhajali pri snovanju raziskave, so obarvana s konstruktivistično epistemologijo. Ko smo načrtovali raziskavo, smo pričakovali, da se bo jasno pokazala zveza med stališči skupine in njihovimi ugotovitvami, oziroma da bo lepo razvidno, kako raziskovalčeva stališča zaznamujejo (če ne kar oblikujejo) njegove (njene) teoretske rezultate. Branje tega besedila skladno z interpretativno paradigmo seveda tudi razkrije, kako je epistemološko ozadje avtorjev izoblikovalo ne le načrt raziskave, temveč tudi njene izide. Ujetosti v ta krog samopotrjevanja ne želimo uiti na nobeni točki.

V naslednjih vrsticah bomo na kratko povzeli spoznanja – nastala skozi vse zgoraj omenjene filtre –, povezana z udeleženo raziskovalcev pri konstrukciji teorije. Spoznanja niso presenečenje, čeprav smo do njih prišli povsem drugače, kot smo pričakovali.

ODNOS SKUPINE DO BREZDOMSTVA

Zadnji dve srečnji raziskovalne skupine sta bili namenjeni refleksiji dela in poskusu eksplikacije povezav med pričakovanji (predsodki, predrazumevanji, stališči) in rezultati raziskave. Preden opišemo ugotovitve teh raziskovanju udeleženi posvečenih srečanj, naj povzamemo stališča, ki jih je imela skupina do raziskave, predvsem pa njenega objekta. Gre za interpretacijo raziskovalcev, ki smo jo dobili ob branju dnevniških zapiskov, poslušanju zvočnih zapiskov srečanj, predvsem pa je to zapis našega dojemanja stanja in procesov v skupini.

Kot rečeno, smo že v začetku raziskovanja na našem drugem srečanju govorili o brezdomstvu kot o odločitvi nasproti usodi posameznika. Poleg tega nas je zanimala socialna mreža brezdomca in različne strategije pridobivanja denarja. Te tri postavke so – čeprav smo do njih prišli zelo na hitro in verjetno niso predstavljale stališč vseh članov skupine – postale nekakšna rdeča nit našega diskurza.

Ko smo vprašanja osvetlili s strokovnjakoma, ki se z brezdomstvom intenzivno ukvarjata, je kazalo, da smo v razumevanju

teme prišli do povsem nove ravni. Sam pogovor je dal vtis (če sklepamo po tem, da smo se po njem odločili za narativne intervjuje namesto delno strukturiranih), da smo pridobili posluš za celostno razumevanje življenja brezdomcev. Kazalo je tudi, da so pogovor s strokovnjaki in branje aktualnih tekstov (Razpotnik in Dekleva, 2007a; Razpotnik in Dekleva, 2007b) delno postavili v oklepaj občutek, da nam je situacija znana, in tako odprli nekaj prostora za radovednost.

Kljub vsemu pa je delo po skupinah na zadnjem srečanju pokazalo, da se naš odnos do brezdomcev v resnici ni bistveno spremenil. Zdi se, da smo k raziskovanju brezdomstva kot skupina⁴ pristopili pod vplivom sodobnega duha individualizma, v smislu, da je vsak posameznik kriv za usodo, ki ga je doletela. Očitno je postalo, da se nas ni prijel sistemski oziroma celostni pogled, ki priča o soodvisnosti okolja, konteksta, socialne situacije, možnosti in izborov posameznika. Kljub poznavanju teoretskega spoznanja o brezdomstvu kot konstrukt (produktu) družbe tega nismo ponotranjili. Ta razlika med teoretskim razumevanjem in stališči, ki so ukoreninjena na temeljnejši ravni, bi zaslužila širšo obravnavo – velikokrat namreč povsem zmotno pričakujemo, da teoretsko poznavanje določenih konceptov avtomatično pomeni tudi njihovo upoštevanje v delovanju. Teoretski koncepti, pa naj bodo še tako jasno utemeljeni, niso zagotovilo za spremembo delovanja. Na tem mestu se kaže potreba po fenomenološki raziskavi, ki daje možnost razkritja bivanjsko relevantnega odnosa do področja, s katerim se sooča socialni pedagog (v nasprotju s preprostimi refleksijami, ki večinoma pokažejo miselne konstrukte).

KAKO KONSTRUIRAMO?

Kot rečeno, smo delo skupine opazovali kot študijo primera postopka analize (in konstrukcije teorij). V tem smislu je najbolj zanimiv del dinamika zaključne refleksije, skozi katero smo prišli

⁴ Naj poudarimo, da ta opis velja za stališča, ki so bila najbolj slišana pri skupinskih pogovorih in ki so jih izražali teksti poročil. Opis nekaj pove o povprečnem stališču skupine, malo pa o razlikah med stališči in razumevanji članov.

do nekaterih spoznanj, ki so – tako ocenjujemo – bolj splošna od okvirov konkretne skupine. Večina spoznanj glede konstruktivne narave interpretacijskega postopka je bila udeležencem znana že ob začetku dela, kljub temu pa sta refleksija lastnega dela in uvid v lasten odnos do teme pripeljala do povsem nove ravni razumevanja. V nadaljevanju zaradi tega opisujemo potek skupinske refleksije.

1. del

Skupinsko refleksijo smo začeli z nestrukturiranim pogovorom na temo, koliko smo konstruirali naše raziskovalne rezultate? Diskusija je bila široka in je poleg centralne teme vključevala poročila o težavah pri raziskovalnem delu, osebnih odkritjih itd.

Medtem ko so nekateri poročali, da jim raziskovalno delo ni pomenilo novega izziva s stališča raziskovanja same teme, je bila drugim tema zelo zanimiva in posebna, saj se z brezdorstvom še niso srečali. Redki so bili tisti, ki so že v sami refleksiji zavzeli metapozicijo in na svoje delo pogledali s stališča lastnega vpliva na potek analize. Tako je nekdo na primer menil, da mu je manjkalo raziskovalne naivnosti, ki bi mu omogočila, da na njegovo delo verjetno ne bi vplivale dolgoletne izkušnje. Ravno tako se je pri temi starševstva skušal držati teme strokovnih in teoretičnih izhodišč, ne pa konceptov, ki se tičejo zasvojenega človeka. Drug član raziskovalne skupine je povedal, da ga je posameznik začel živo zanimati, spet tretji je ugotovil, da je imel do brezdorstva sprva zelo posplošeno stališče, pozneje pa je spoznal kompleksnost in individualnost primera posameznika brezdorstva.

Refleksije vsakega izmed raziskovalcev (zapisane v oddanih poročilih) niso podale jasnega odgovora na vprašanje, koliko smo sami prispevali k rezultatu raziskave. Večinoma se sploh niso dotikale vloge poročevalca kot aktivnega elementa oziroma niso vključevale poglobljenih razmislekov o svojih stališčih, izkušnjah, predsodkih, stereotipih ...

Morda še najbližje smo prišli pri delu razprave, kjer smo opazovali izbor fokusov odnosnega kodiranja. Pojasnitve teh izborov so opisane v prvem poglavju in do neke mere res kažejo na zvezo

med stališči skupine in rezultati (npr. skupina, kjer sta bili dve nosečnici, se je lotila raziskovanja odnosa oče–hči).

Ta (prvi) del skupinske refleksije bi lahko povzeli takole: Vsi člani raziskovalne skupine smo vedeli, da predrazumevanje vpliva na rezultate, hkrati pa je bila večina trdno prepričana, da so rezultati njihove analize objektivni.

Vodja razprave je poizvedoval o tem očitnem paradoksu – člane skupine, ki je v poročilu zapisala, da so rezultati njihove analize objektivni, je povprašal po pomenu te izjave, še posebej ob zavedanju, da so člani hkrati poročali, da se zavedajo interpretativne narave kvalitativnega raziskovanja. Člani skupine so objektivnost svojega dela utemeljili s tem, da so vse njihove ugotovitve izhajale izključno iz analiziranega besedila, da niso dodali ničesar svojega. Večina udeležencev razprave se je strinjala z njihovim mnenjem. Skupaj smo pregledali nekaj primerov izjav, iz katerih so nastale utemeljene teorije, in resnično ugotovili, da so (z nekaj izjemami) dobro utemeljene z besedami iz intervjujev.

Razen zgoraj omenjene povezave med interesi skupine in izbranim fokusom utemeljene teorije nič drugega ni jasno kazalo na udeležnost raziskovalcev v končnem rezultatu. V skupini je ta del pogovora še poglobil prepričanje, da je s sledenjem jasnemu postopku (s korektno izpeljano metodo kodiranja) mogoče doseči objektivnost. Po tem prepričanju analiza ni odraz našega stališča (oziroma ‚pred...‘, kot smo ga poimenovali), saj so dobra tehnična navodila, kako zadevo izpeljati, zagotovila objektivnost (kot smo jo poimenovali). (Nekateri so izrazili mnenje, da bi še jasnejša navodila za kodiranje in še bolj dodelani algoritmi omogočili še večjo stopnjo veljavnosti analize.) Poleg tega je dejstvo, da se večina ni preveč identificirala z raziskovancem, in dejstvo, da so se lotili analize profesionalno oziroma tehnično (torej brez osebnega interesa), večina videla kot dodatno zagotovilo za objektivnost.

2. del

Navdihnjen s to ugotovitvijo in nezadovoljen z opisanimi zaključki je vodja debate predlagal še eno vajo. V drugem delu skupinske

refleksije smo tako poskusili pogledati kontekst, v katerem je bila raziskava izvedena.

Na tablo smo zbrali prvoosebne izjave o tem, kakšen odnos so imeli raziskovalci do svojega dela. Zbiranje poročil je potekalo tako, da smo se najprej razdelili na podskupine, kjer so udeleženci med sabo poročali o svojem doživljanju raziskovalnega dela (analize), potem pa smo se vrnili k skupinski debati, v kateri smo zbrali najbolj značilne izjave.

Eden od študentov je poročal, da skozi analizo „ni čutil s tem človekom“, in o tem, kako je analizirana zgodba podobna drugim zgodbam, s katerimi se srečuje v svojem poklicnem življenju („Podobno drugim zgodbam. V službi smo soodgovorni za te otroke.“). Nekdo drug je našega sogovornika po eni strani obsojal, po drugi pa ga skušal sprejemati („Obsojala, ker mu nisem verjela, po drugem branju sprejemanje.“); tretjega stvar sploh ni zanimala, ker je „zapravljala njegov čas“ – nad sogovornikom je bil tudi razočaran. Sledilo je še eno poročilo o občutku, da se ta človek ne bo nikoli spremenil, saj še ni dosegel tiste točke, ob kateri bi si spremembe želel. Nekoga je prizadela njegova starševska vloga in odnos do hčere, ki ga je zrevoltirala, spet nekdo pa se je odločil, da bo k stvari pristopil profesionalno, in je imel do dela tehničen odnos (si je izbral, da o tem ne bo globlje razmišljal). Ravno ta zadnja izjava verjetno najboljše povzema splošno (samo)predstavo o odnosu do analizirane osebe in analize: nezanimanje in tehnični pristop.

Na tabli so se vrstile izjave v stilu:

„Jezem & razočaran (ker ni pravi brezdomec – isto kot v službi; stereotip zgodbe). Ni me zanimalo, ker zapravlja moj čas.“

„Hotel sem profesionalno opraviti nalogo.“

„Tehničen odnos.“

„Podobno drugim zgodbam.“

itd.

Ko so bile izjave lepo zbrane in vidno predstavljene, je sklep prišel skoraj sam od sebe. Morda ga najbolje povzema dialog med dvema udeležencema (dialog ni dobresedni navedek):

– Odnos večine do branja in analize intervjujev z brezdomcem je bil zelo tehničen. Ni prisotnega veliko zanimanja (morda se povprečje nagiba celo bolj k nezainteresiranosti), opazimo lahko tudi nekaj obsojanja, kljub temu (morda pa ravno zato) pa so se vsi trudili izvesti nalogo čim bolj korektno. Kaj lahko iz tega povemo o tem, koliko ‚svojega‘ smo vložili v rezultate analize?

– Sklepam, da hočeš reči, da je to slabo, da smo bili tako nezainteresirani. Bi se ti zdela analiza boljša, če bi nad besedilom sedeli vsi objokani in osebno prizadeti?

– Ne, bila pa bi veliko boljša, če bi bil v uvodu natančno pojasnjen pristop, kontekst in odnos, s katerim je bila narejena.

Primerjajmo poročilo o analizi, ki opisuje samo rezultate (ki so bili dobljeni po skrbnem sledenju postopka), in poročilo, ki vsebuje iste rezultate (utemeljeno teorijo), hkrati pa natančno navaja odnos raziskovalcev do predmeta raziskave in jasno slika kontekst, v katerem je bila raziskava izpeljana. Vsi smo se strinjali, da gre za dve v bistvu zelo različni poročili in da je drugo seveda veliko bolj relevantno. Ni torej toliko pomembno, kakšen je naš odnos do raziskovanega pojava (človeka, skupine), bistveno pa je, da poročilo vsebuje jasno artikulirano refleksijo naše pozicije.

SKLEPI

Ob obdelavi vsakega raziskovalnega vprašanja smo že navedli pripadajoče ugotovitve in sklepe, zato jih tukaj le povzemamo.

Rezultati primerjave kažejo, da različni načini kodiranja (lahko) privedejo do različnih oblik utemeljene teorije: kompleksnost teoretske slike se večja sorazmerno s prostostjo pri kodiranju. Do neke mere lahko rečemo, da svoboda pri kodiranju omogoča bolj intimen stik raziskovalca z obdelovanim primerom in zmanjšuje neutemeljeno poenostavljanje. Po drugi strani pa

smo spoznali, da skrajševanje poti analize večja nevarnost nereflektiranega vnašanja lastnih sodb in stereotipov. Hitro kodiranje je primerno za opisovanje življenjske situacije (saj ohranja bližino primarnemu narativu), ni pa toliko uporabno za prikaz (abstraktnih) odnosov med kategorijami.

Težava standardnega postopka kvalitativne analize je v tem, da daje iluzijo znanstvenosti. Velikokrat se za to iluzijo skriva dejstvo, da rezultati analize ne kažejo ničesar drugega od raziskovalčevih pričakovanj.

V zvezi s tem smo v drugem delu raziskave opazovali vpliv odnosa raziskovalcev do izbrane teme. Ugotovili smo, da ima vsaka vrsta odnosa svoje prednosti in svoje slabosti. Vsaka vrsta na svoj način vpliva na rezultate raziskave (nevtralen odnos je prav tako odnos). Zaradi tega je refleksija in opis odnosa bistven del zagotavljanja veljavnosti poročila.

Skoki to ugotovitev se nam kaže paradoks udeleženega kvalitativnega raziskovanja: *bolj ko se zavedamo (in artikuliramo) svoje udeležnosti pri konstrukciji teorije, manj ta vpliva na izid raziskovanja.*

LITERATURA

- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Glaser, B. G. in Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.
- Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. 2nd edition, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Neuendorf, K. A. (2002). *The Content Analysis Guidebook Online*. Pridobljeno 23. 11. 2002 s svetovnega spleta: <http://academic.csuohio.edu/kneuendorf/content/>
- Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Razpotnik, Š. in Dekleva, B. (2007a). *Brezdomstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Razpotnik, Š. in Dekleva, B. (2007b). *Na cesti – brezdomci o sebi in drugi o njih*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK, PREJET FEBRUARJA 2011